

नांदेड जिल्ह्यातील उच्च माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक कामगिरीवर सामाजिक माध्यमांचा (Social Media) होणारा परिणाम

सोनाळे सरस्वती निवृत्ती

संशोधक विद्यार्थिनी, शैक्षणिक संकुल,
स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड.

सारांश

प्रस्तुत शोधनिबंधात नांदेड जिल्ह्यातील उच्च माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक कामगिरीवर सामाजिक माध्यमांचा (Social Media) होणाऱ्या परिणामांचा अभ्यास करण्यात आला आहे.

नांदेड जिल्ह्यातील उच्च माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांद्वारे सामाजिक माध्यमांचा कसा उपयोग होतो?, सामाजिक माध्यमे विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक तसेच महाविद्यालयातील सामाजिक जीवन कसे प्रभावित करतात?, नांदेड जिल्ह्यातील उच्च माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांनी वापरलेल्या सामाजिक माध्यमांचा त्यांच्या अभ्यासावर सकारात्मक— नकारात्मक परिणाम होतो का?, तसेच महाविद्यालयांमधील शैक्षणिक आणि सामाजिक जीवन कसे होईल, याबाबतचा हा अभ्यास आहे.

प्रस्तुत विषयाच्या अभ्यासातून प्राप्त निष्कर्षांभारे काही प्रमुख शिफारशी पुढीलप्रमाणे सुचविण्यात आल्या आहेत – नांदेड जिल्ह्यातील उच्च माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांनी त्यांचा सामाजिक माध्यमांवर दररोज खर्च होणारा वेळ कमी करावा, विद्यार्थ्यांनी सामाजिक माध्यमांवर असणाऱ्या मित्रांपेक्षा प्रत्यक्ष जीवनातील मित्रांची संख्या वाढवावी, 59 टक्के विद्यार्थ्यांना सामाजिक माध्यमे त्यांच्या अभ्यासात उपयोगी ठरत असल्यामुळे त्यांचा वापर काळजीपूर्वक करावा, विद्यार्थ्यांनी मोबाईल व्यसनामुळे किंचितशी डोकेदुखी किंवा अस्पष्ट दृष्टी होते, मनगटात किंवा मानेच्या पाठीमागे दुखते, त्याचाही विचार करून सामाजिक माध्यमांचा वापर कमी करावा, 37 टक्के विद्यार्थी प्रत्यक्ष जीवनातील मित्र व कुटुंबातील इतर सदस्यांऐवजी मोबाईल मित्रांसोबत मौजमजा करतात.

प्रस्तावना

प्रस्तुत शोधनिबंधात नांदेड जिल्ह्यातील उच्च माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक कामगिरीवर सामाजिक माध्यमांचा (Social Media) होणाऱ्या परिणामांचा अभ्यास करण्यात आला आहे.

आजच्या समाजात, खास करून आजच्या पिढीत, आपले दररोजचे जीवन सामाजिक माध्यमांचा एक भाग बनले आहे. आमच्या स्मार्टफोन, आयपॅड आणि इतर हाताने चालविलेल्या उपकरणांद्वारे आपल्या हाताच्या तळव्यामध्ये आपल्याकडे सर्व प्रकारची माहिती उपलब्ध आहे. ही उपकरणे आपल्याला दहा सेकंदात किंवा कमीत कमी वेळेत हवामान, ई-मल, बँकिंग इत्यादींबाबत माहिती प्रदान करू शकतात. सर्वात महत्त्वाचे म्हणजे सामाजिक माध्यम फेसबुक, ट्विटर, इत्यादींसारख्या सामाजिक माध्यमांनी तंत्रज्ञानाचा जागतिक वापर केला आहे. ही उपकरणे सकारात्मक गोष्टी म्हणून जशी कार्य करू शकतात तशीच संप्रेषण

स्रोत, सायबर गुंडगिरी यांसारख्या नकारात्मक गोष्टी देखील करू शकतात, हेही आम्ही पाहतो आहोत.

नांदेड जिल्ह्यातील उच्च माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांद्वारे सामाजिक माध्यमांचा कसा उपयोग होतो?, सामाजिक माध्यमे विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक तसेच महाविद्यालयातील सामाजिक जीवन कसे प्रभावित करतात?, नांदेड जिल्ह्यातील उच्च माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांनी वापरलेल्या सामाजिक माध्यमांचा त्यांच्या अभ्यासावर सकारात्मक— नकारात्मक परिणाम होतो का?, तसेच महाविद्यालयांमधील शैक्षणिक आणि सामाजिक जीवन कसे होईल, याबाबतचा हा अभ्यास आहे.

आजकाल, प्राध्यापक त्यांच्या विद्यार्थ्यांना सामाजिक माध्यमांचा वापर करण्यासाठी अद्ययावत ठेवण्यास प्रोत्साहित करतात. वर्गामध्ये चालत असलेल्या गोष्टी किंवा शैक्षणिक संशोधनासाठी ते सामाजिक माध्यमांचा वापरत आहेत. तसेच काही प्राध्यापक वर्गाच्या असाइनमेंटासाठी सोशल मीडिया

वापरतात, ज्यामुळे विद्यार्थी वर्गाच्या कामाबद्दल एकमेकांशी संपर्क साधण्यासाठी सक्षम होतात.

मिचिक्यान, सुब्रह्मण्यम आणि डेनिस (2015) यांनी फेसबुकवर संशोधन केले आहे. सामाजिक माध्यमांचा वापर आणि त्याचा महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक कामगिरीवर कसा प्रभाव पाडतो याचा त्यांनी अभ्यास केला. महाविद्यालयीन विद्यार्थी आपल्या सहविद्यार्थ्यांपेक्षा फेसबुकवरील मित्रांशी क्रियाकलाप करण्यात अधिक गुंतलेले असल्याचे त्यांना आढळून आले. त्यांनी म्हटले की, "तथापि, आमच्या निष्कर्षानुसार त्या विद्यार्थ्यांना महाविद्यालयात अडचणी येत आहेत आणि जे त्यांच्या अभ्यासामध्ये पूर्णपणे गुंतलेले नाहीत. असे लोक व्यत्यय आणि मनोरंजन किंवा त्यांच्या निराशेचा सामना करण्यासाठी कदाचित फेसबुकवर जाण्याची शक्यता आहे. सामाजिक माध्यमांचा वापर शैक्षणिक नैराश्याशी झुंजण्याकरिता एक चांगला पर्याय असू शकतो विशेषतः वापरकर्ता जर विद्यार्थी असेल."

समान समस्येसह दुसऱ्या विद्यार्थ्यांशी जुळण्याकरिता सामाजिक माध्यमे अनुमती देतात. विद्यार्थ्यांना इतर विद्यार्थ्यांशी जोडणे शक्य तितके फायदेशीर ठरू शकते. विद्यार्थ्यांना वर्ग सामग्रीवर चर्चा करण्यास तसेच अभ्यासगट तयार मदत करण्यास सामाजिक माध्यमे परवानगी देतात. वापरल्या जाणाऱ्या सामाजिक माध्यमांचा प्रकार कसा असेल यावर सामान्यतः त्याचा वापर अवलंबून असतो.

संशोधनाची उद्दिष्टे

- 1) उच्च माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थी वापरत असलेल्या सामाजिक माध्यमांचा शोध घेणे.
- 2) उच्च माध्यमिक स्तरावरील किती प्रमाणात विद्यार्थी सामाजिक माध्यमांवरील गोष्टीत सहभाग घेतात, याचा अभ्यास करणे.
- 3) उच्च माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थी सामाजिक माध्यमांवरील गोष्टीत किती प्रमाणात वेळ घालतात, यांचा अभ्यास करणे.
- 4) उच्च माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक गुणवत्तेवर सामाजिक माध्यमांच्या वापरामुळे होणाऱ्या परिणामांचा अभ्यास करणे.

संशोधनाची गृहीतके

- 1) उच्च माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थी सामाजिक माध्यमांचा जास्त प्रमाणात वापर करतात.
- 2) उच्च माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थी सामाजिक माध्यमांवरील गोष्टीत सहभाग घेतात.
- 3) उच्च माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थी अभ्यासविषयक सामाजिक माध्यमांपेक्षा सामाजिक माध्यमांवरील इतर गोष्टीत जास्त वेळ घालवतात.
- 4) उच्च माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांच्या सामाजिक माध्यमांच्या वापरामुळे त्यांच्या शैक्षणिक गुणवत्तेवर परिणाम होतो.

संशोधनाची गरज व महत्त्व

स्टीव्हन स्पीलबर्ग म्हणतात की, तंत्रज्ञान आमचे सर्वोत्तम मित्र होऊ शकते आणि तंत्रज्ञान देखील आपल्या जीवनातील सर्वात मोठा पक्षदार असू शकते. हे आमच्या कथेमध्ये व्यत्यय आणते, विचार करण्याची किंवा डेड्रीमची क्षमता आमच्यात अडथळा आणण्यास, काहीतरी अदभुत कल्पना करण्यास बाधा आणते; कारण आपण कॅफेटेरिया- मधून चालताना स्मार्टफोनवर ऑफिसवर जाण्यासाठी खूप व्यस्त असतो. स्मार्टफोन आणि मोबाईल डिव्हाइसेस बऱ्याच लोकांमध्ये एक अविभाज्य भाग बनले. स्मार्टफोनचा प्रभाव आणि मानवी आरोग्यावरील त्यांच्या प्रभावांचे परीक्षण आणि अभ्यास केला जात आहे. जर स्मार्टफोन मानवी आरोग्यास हानी आणत असतील, तर एकही एकच मत नाही. तथापि, स्मार्टफोनवर व्यसन आणि प्रचंड निर्भरता मानवी विकास आणि आरोग्यावर काही जोखमी आणतात. जोखमी भावनात्मक, शारीरिक, सामाजिक आणि मानसिक आहेत. तसेच सौरभ शर्मा म्हणतात की, स्मार्टफोन एक ई-खेळणे आहे, जो आपल्यातील प्रत्येकामध्ये लपलेला एकुलत्या एक आतील मुलासाठी डिझाइन केलेला आहे.

या शोधनिबंधाद्वारे संशोधकाने सामाजिक माध्यमांच्या जास्त वापरामुळे होणाऱ्या संभाव्य जोखिमांवर लक्ष केंद्रित करण्याचा प्रयत्न केला आहे. त्यामुळे हे संशोधन सामाजिक माध्यमे वापरकर्त्यांसाठी सोयीचे ठरू शकते. आधुनिक तंत्रज्ञानाची प्रगती, विशेषकर, हँडहेल्ड डिव्हाइसेस (एचएचडी) (स्मार्टफोन, स्मार्टफोन आणि मोबाईल डिव्हाइसेस इत्यादी) जबरदस्त आहेत. तथापि, डिव्हाइसेसचा दीर्घकाळापर्यंत

उपयोग केल्याने मस्क्युकोलेटलचे लक्षणे उद्भवू शकतात. तसेच डिसऑर्डर, थंब (डेकवेरव्हेन टॅडिनिटिस) आणि मान या प्रकरणांच्या गंभीरतेबद्दल स्मार्टफोन वापरकर्त्यांमध्ये जागरूकता निर्माण करण्यासाठी अधिक अभ्यास केले पाहिजेत.

नांदेड जिल्ह्यातील उच्च माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांना प्रस्तुत संशोधकाने प्रश्नावली तयार करून प्रश्न विचारले. यामध्ये नांदेड जिल्ह्यातील उच्च माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांची वैयक्तिक व कौटुंबिक पार्श्वभूमीची माहिती घेतली. यामध्ये विद्यार्थ्यांना अभ्यासासाठी मिळणारा वेळ, विद्यार्थ्यांना मिळणारे अतिरिक्त शिकवणी वर्ग, विद्यार्थ्यांना मिळणारी शिष्यवृत्ती, विद्यार्थ्यांना मिळणारे अर्ध वेळ काम, विद्यार्थी घरी अभ्यास करतात का?, विद्यार्थ्यांचे स्वतःचे ग्रंथालय आहे का?, विद्यार्थ्यांच्या घरात/ खोलीमध्ये संगणक आहे का?, विद्यार्थ्यांच्या राहण्याची जागा, विद्यार्थी इंटरनेट वापरतात का?, विद्यार्थी त्यांना मिळणारा अतिरिक्त वेळ अभ्यासासाठी खर्च करणे योग्य समजतात का?, विद्यार्थी त्यांना मिळणारा अतिरिक्त वेळ मित्रांसोबत घालविणे योग्य समजतात का?, विद्यार्थ्यांचे कॅरिअरबाबतचे स्वप्न, शाळेच्या विभागात किंवा ग्रंथालयात योग्य प्रमाणात ग्रंथ आहेत का?, विद्यार्थी वापरत असलेले सामाजिक माध्यमे, विद्यार्थी वापरत असलेल्या सामाजिक माध्यमांची संख्या, विद्यार्थी सामाजिक माध्यमांवर दररोज खर्च करीत असेलला वेळ, विद्यार्थ्यांना सामाजिक माध्यमांच्या वापरासाठी साहाय्य करणारी उपकरणे, विद्यार्थी वापरीत असलेले मोबाईल ब्रँड, विद्यार्थी वापरीत असलेल्या मोबाईलची किंमत, विद्यार्थी वापरीत असलेल्या मोबाईलचे सेवा प्रदाता, विद्यार्थी वापरत असलेले मोबाईल डेटा प्लान, विद्यार्थ्यांचे सामाजिक माध्यमे वापरण्याची कारणे, विद्यार्थ्यांचे सामाजिक माध्यमांवर असणारे मित्र, विद्यार्थ्यांचे प्रत्यक्ष जीवनातील मित्रांपेक्षा सामाजिक माध्यमांवर असणारे मित्र जास्त आहेत का?, विद्यार्थी स्वतःच्या कल्पना व भावना व्यक्त करण्यासाठी सामाजिक माध्यमांना देत असलेले प्राधान्य, विद्यार्थ्यांच्या अभ्यासाच्या वेळेवर सामाजिक माध्यमांचा होत असलेला परिणाम, विद्यार्थ्यांच्या मते सामाजिक माध्यम प्रभावी ई-लर्निंग माध्यम असण्याबाबत, विद्यार्थी वर्गामध्ये सामाजिक माध्यमे तपासत असल्या- बाबत, विद्यार्थी वर्गामध्ये सामाजिक माध्यमे तपासण्यासाठी घालवत असलेल्या वेळेबाबत,

विद्यार्थ्यांना एका दिवसासाठी इंटरनेट सेवा बंद असल्यास होणारी चिडचिड, विद्यार्थी वापरत असलेले सामाजिक माध्यम प्रकार, विद्यार्थ्यांच्या महाविद्यालयात वाय-फाय सेवेच्या उपलब्धतेबाबत, विद्यार्थ्यांकडून महाविद्यालयातील वाय-फाय सेवेचा सामाजिक माध्यमांसाठी होत असलेला वापर, विद्यार्थ्यांच्या पालकांकडून होणारा सामाजिक माध्यमांचा वापर, विद्यार्थी त्यांच्या पालकांसोबत एखाद्या सामाजिक माध्यमांवर असण्या- बाबत, विद्यार्थी खेळत असलेले मैदानी खेळ, विद्यार्थी खेळत असलेले मैदानी खेळ, विद्यार्थी खेळत असलेल्या मैदानी खेळांमुळे त्यांच्या सामाजिक माध्यमांच्या वापरावर होणारा परिणाम इत्यादींचा समावेश होता.

तसेच नांदेड जिल्ह्यातील उच्च माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांची माबाईल वापराविषयीची माहिती घेण्यात आली. यामध्ये विद्यार्थी झोपतेवेळी मोबाईल सोबत ठेवत असल्याबाबत, विद्यार्थी बाथरूममध्ये मोबाईल वापरत असल्याबाबत, मोबाईल वाजत नसला तरी काही वेळेस मोबाईल वाजल्याचा भास होत असल्याबाबत, आपला मित्र किंवा पालकांशी बोलत असताना मोबाईलवर व्हॉट्सअप किंवा मेसेज आल्यास त्याचे उत्तर तात्काळ देत असल्याबाबत, मोबाईल सोबत नसल्यास अतिशय अस्वस्थता/ ताण/असुरक्षितता वाटत असल्याबाबत, मोबाईल बाजूला ठेवायचा प्रयत्न केला तरी मोबाईलच्या होम स्क्रीनकडे वारंवार बघावेसे वाटत असल्याबाबत, एक आठवडा माबाईलपासून दूर राहू शकत असल्याबाबत, सामाजिक माध्यमे वापरत असल्याबाबत, सामाजिक माध्यमे त्यांच्या अभ्यासात उपयोगी ठरत असल्याबाबत, सामाजिक माध्यमे त्यांच्या अभ्यासावर नकारात्मक परिणाम करीत असल्याबाबत, सामाजिक माध्यमांचा सकारात्मक परिणाम पडत असल्याबाबत, सामाजिक माध्यमांचा नकारात्मक परिणाम पडत असल्याबाबत, सामाजिक माध्यमांवर प्रकाशित करीत असलेल्या मुद्यांचे मूल्यांकन करीत असल्याबाबत, सामाजिक माध्यमांशी संबंधित काही खाजगी बाबी असल्याबाबत, सामाजिक माध्यमांद्वारे तयार होणाऱ्या मित्रांच्या विश्वासाहतेबाबत, सामाजिक माध्यमांच्या वापराबाबत त्यांच्या पालकांना असणाऱ्या माहितीबाबत, सामाजिक माध्यमांचा आजच्या काळातील आवश्यक बाब म्हणून वापराबाबतचे मत, सामाजिक

माध्यमांवर प्रकाशित केलेल्या माहिती/वक्तव्यासाठी माफी मागितल्याबाबतच्या प्रश्नांचा समावेश होता.

शेवटी, नांदेड जिल्ह्यातील उच्च माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांच्या मोबाईल व्यसनाविषयीची सर्वसाधारण माहिती घेण्यात आली. यामध्ये नांदेड जिल्ह्यातील उच्च माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांच्या मोबाईल व्यसनामुळे नियोजित कामांवर होत असलेल्या परिणामाबाबत, विद्यार्थ्यांच्या मोबाईल व्यसनामुळे किंचितशी डोकेदुखी किंवा अस्पष्ट दृष्टी होत असल्याबाबत, विद्यार्थ्यांच्या मोबाईल व्यसनामुळे मनगटात किंवा मानेच्या पाठीमागे दुखत असल्याबाबत, मोबाईल व्यसनामुळे थकल्यासारखे व अर्धवट झोप झाल्यासारखे वाटत असल्याबाबत, विद्यार्थ्यांना मोबाईल वापरत असताना अतिशय शांत व आरामदायक वाटत असल्याबाबत, विद्यार्थ्यांना मोबाईल वापरत असताना अतिशय आनंदी व उत्तेजित झाल्यासारखे वाटत असल्याबाबत, मोबाईल वापरत असताना आत्मविश्वासपूर्ण वाटत असल्याबाबत, विद्यार्थ्यांच्या मोबाईल व्यसनामुळे निर्माण होणाऱ्या ताणाला सामोरे जाण्यास सक्षम असल्याबाबत, विद्यार्थ्यांना मोबाईल वापरणे खूपच मजेदार वाटत असल्याबाबत, विद्यार्थ्यांना मोबाईलशिवाय आयुष्य रिकामे वाटत असल्याबाबत, विद्यार्थ्यांना मोबाईल वापरल्यामुळे स्वतंत्रता प्राप्त झाल्याचे वाटत असल्याबाबत, विद्यार्थ्यांना मोबाईल न वापरल्यामुळे स्वतःमध्ये कमतरता असल्याचे वाटत असल्याबाबत, विद्यार्थ्यांना मोबाईल जवळ नसल्यास अधीर व भयंकर वाटत असल्याबाबत, विद्यार्थी मोबाईल वापरात नसला तरी तो मनाने जवळ बाळगत असल्या— बाबत, विद्यार्थ्यांचे दैनंदिन जीवन मोबाईलमुळे बाधित झालेले असले तरीही ते मोबाईल वापरत असल्याबाबत, विद्यार्थी मोबाईल वापरत असताना त्रास दिल्यास चिडचिड करीत असल्याबाबत, विद्यार्थ्यांना मोबाईलच्या साहाय्याने अनेक लोकांशी भेटत असल्यामुळे छान वाटत असल्याबाबत, विद्यार्थ्यांना प्रत्यक्ष जीवनातील मित्रांपेक्षा मोबाईलच्या साहाय्याने मिळालेले मित्र जिह्वाळ्याचे वाटत असल्याबाबत, विद्यार्थ्यांना मोबाईल वापरण्यासाठी नसला तर मित्र गमावल्यासारखे वाटत असल्याबाबत, विद्यार्थ्यांना प्रत्यक्ष जीवनातील मित्रांपेक्षा मोबाईलच्या साहाय्याने मिळालेले मित्र आपल्याला चांगल्याप्रकारे समजून घेतात असे वाटत असल्याबाबत, विद्यार्थी टिवटर व फेसबुकवरील लोकांचे आपापसातील संभाषण

ऐकायचे राहू नये म्हणून मोबाईल वारंवार तपासत असल्याबाबत, विद्यार्थी झोपेतून जागे झाल्याबरोबर सामाजिक माध्यमे उदा. टिवटर व फेसबुक इ. तपासत असल्याबाबत, विद्यार्थी प्रत्यक्ष जीवनातील मित्र व कुटुंबातील इतर सदस्यांऐवजी मोबाईल मित्रांसोबत मौजमजा करीत असल्याबाबत, विद्यार्थी मोबाईलवरून इतर लोकांना विचारण्यास प्राधान्य देत असल्याबाबत, विद्यार्थ्यांच्या मोबाईलची पूण चार्ज केलेली बॅटरी पूर्ण एक दिवस चालण्याबाबत, विद्यार्थी इच्छितात त्यापेक्षा जास्त वेळ मोबाईल वापरत असल्याबाबत, विद्यार्थ्यांना मोबाईल वापरणे थांबविल्यानंतर पुन्हा—पुन्हा वापरण्याची तीव्र इच्छा वाटत असल्याबाबत, विद्यार्थ्यांनी मोबाईल वापरण्याचा वेळ कमी करण्यासाठी पुन्हा—पुन्हा प्रयत्न केला, परंतु ते अपयशी ठरत असल्याबाबत, विद्यार्थी मोबाईल वापरण्याचा वेळ कमी करण्यासाठी नेहमी विचार करीत असल्याबाबत, विद्यार्थी मोबाईलचा खूप वापर करतात असे आजूबाजूच्या लोकांचे मत असल्याबाबत इत्यादींचा समावेश होता.

संशोधन पद्धती

सदरील समस्या ही वर्तमानकालीन असल्यामुळे संशोधिकीने सर्वेक्षण पद्धती आणि वर्णनात्मक पद्धतीचा वापर सदरील संशोधनामध्ये केलेला आहे. यामध्ये 100 विद्यार्थ्यांची निवड करण्यात आली.

संशोधनाचे निष्कर्ष

- 1) नांदेड जिल्ह्यातील उच्च माध्यमिक स्तरावरील 41 टक्के विद्यार्थी सामाजिक माध्यमांपैकी व्हाट्सअॅप हे सामाजिक माध्यम वापरतात.
- 2) नांदेड जिल्ह्यातील उच्च माध्यमिक स्तरावरील 38 टक्के विद्यार्थी सामाजिक माध्यमांपैकी दोन सामाजिक माध्यमे वापरतात.
- 3) नांदेड जिल्ह्यातील उच्च माध्यमिक स्तरावरील 40 टक्के विद्यार्थी सामाजिक माध्यमांवर दररोज 1 तास खर्च करतात.
- 4) नांदेड जिल्ह्यातील उच्च माध्यमिक स्तरावरील 72 विद्यार्थी 'माहिती शोधण्या— साठी' सामाजिक माध्यम वापरून पहिल्या स्थानी आहेत.
- 5) नांदेड जिल्ह्यातील उच्च माध्यमिक स्तरावरील 48 टक्के विद्यार्थ्यांच्या प्रत्यक्ष जीवनातील

- मित्रांपेक्षा सामाजिक माध्यमांवर असणारे मित्र जास्त आहेत.
- 6) नांदेड जिल्ह्यातील उच्च माध्यमिक स्तरावरील 58 टक्के विद्यार्थ्यांच्या अभ्यासाच्या वेळेवर सामाजिक माध्यमांचा परिणाम होतो.
- 7) नांदेड जिल्ह्यातील उच्च माध्यमिक स्तरावरील 59 टक्के विद्यार्थ्यांना सामाजिक माध्यमे त्यांच्या अभ्यासात उपयोगी ठरतात, तर 41 टक्के विद्यार्थ्यांना सामाजिक माध्यमे त्यांच्या अभ्यासात उपयोगी ठरत नाहीत.
- 8) नांदेड जिल्ह्यातील उच्च माध्यमिक स्तरावरील 51 टक्के विद्यार्थ्यांच्या मते मोबाईल व्यसनामुळे नियोजित कामांवर परिणाम होतो.
- 9) नांदेड जिल्ह्यातील उच्च माध्यमिक स्तरावरील 43 टक्के विद्यार्थ्यांच्या मते मोबाईल व्यसनामुळे किंचितशी डोकेदुखी किंवा अस्पष्ट दृष्टी होते.
- 10) नांदेड जिल्ह्यातील उच्च माध्यमिक स्तरावरील 57 टक्के विद्यार्थ्यांच्या मते मोबाईल व्यसनामुळे मनगटात किंवा मानेच्या पाठीमागे दुखते.
- 11) नांदेड जिल्ह्यातील उच्च माध्यमिक स्तरावरील 45 टक्के विद्यार्थी मोबाईल व्यसनामुळे निर्माण होणाऱ्या ताणाला सामोरे जाण्यास सक्षम नाहीत.
- 12) नांदेड जिल्ह्यातील उच्च माध्यमिक स्तरावरील 55 टक्के विद्यार्थ्यांना मोबाईल वापरणे खूपच मजेदार वाटते.
- 13) नांदेड जिल्ह्यातील उच्च माध्यमिक स्तरावरील 58 टक्के विद्यार्थ्यांना मोबाईल वापरल्यामुळे स्वतंत्रता प्राप्त झाल्याचे वाटते.
- 14) नांदेड जिल्ह्यातील उच्च माध्यमिक स्तरावरील 32 टक्के विद्यार्थी मोबाईल वापरात नसला तरी तो मनाने जवळ बाळगतात.
- 15) नांदेड जिल्ह्यातील उच्च माध्यमिक स्तरावरील 37 टक्के विद्यार्थी प्रत्यक्ष जीवनातील मित्र व कुटुंबातील इतर सदस्यांऐवजी मोबाईल मित्रांसोबत मौजमजा करतात.
- 2) नांदेड जिल्ह्यातील उच्च माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांनी सामाजिक माध्यमांवर असणाऱ्या मित्रांपेक्षा प्रत्यक्ष जीवनातील मित्रांची संख्या वाढवावी.
- 3) नांदेड जिल्ह्यातील उच्च माध्यमिक स्तरावरील 59 टक्के विद्यार्थ्यांना सामाजिक माध्यमे त्यांच्या अभ्यासात उपयोगी ठरतात. त्यामुळे त्याचा वापर काळजोपूर्वक करावा.
- 4) नांदेड जिल्ह्यातील उच्च माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांनी मोबाईल व्यसनामुळे किंचितशी डोकेदुखी किंवा अस्पष्ट दृष्टी होते, मनगटात किंवा मानेच्या पाठीमागे दुखते, त्याचाही विचार करून सामाजिक माध्यमांचा वापर कमी करावा.
- 5) नांदेड जिल्ह्यातील उच्च माध्यमिक स्तरावरील 37 टक्के विद्यार्थी प्रत्यक्ष जीवनातील मित्र व कुटुंबातील इतर सदस्यांऐवजी मोबाईल मित्रांसोबत मौजमजा करतात.

संदर्भग्रंथ

- 1) भिंताडे (2005): शैक्षणिक संशोधन पद्धती, नूतन प्रकाशन, पुणे, पृ.27.
- 2) अनास्तासियस ए. इकोनॉमिक्स, निक निकोलाऊ (2005). मोबाईल शिक्षणासाठी हात ठवलेल्या डिव्हाइसेसचे मूल्यांकन. अभियांत्रिकी शिक्षण आंतरराष्ट्रीय जर्नल. <http://www.conta-uom-gr/conta/publications/PDF/Evaluation%20of%20Hand%20held%20Devices%20for%20Mobile%20Learning-pdf> वरून पुनर्प्राप्त केले.
- 3) ऍनी फॉट (2016). फोन ठेवा : स्मार्टफोनचा मालक नसण्यासारखे काय आहे. हफिंग्टन पोस्ट. http://www.huffingtonpost.com/anna&fonte/hold&the & phone&what& its&like &not&to&own&a&cell&phone_b_6136780.html वरून पुनर्प्राप्त केले.
- 4) अॅन-मेरी चॅनी, विलियम एस. मारास आणि डेबेरा एल. बुर (ऑगस्ट, 2012). वरच्या भागामध्ये वेदना आणि स्नायूवरील थकवा यावर स्मार्टफोनच्या वापराचा प्रभाव https://spine-osu-edu/sites/spine-osu-edu/files/uploads/Publications/2007/Human_Factors_2007_49&4_602&618-pdf वरून पुनर्प्राप्त केले.

संशोधनाच्या शिफारशी

- 1) नांदेड जिल्ह्यातील उच्च माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांनी त्यांचा सामाजिक माध्यमांवर दररोज खर्च होणारा वेळ कमी करावा.

- 5) ऍनी-मेरी चॅनी, विलियम एस. मरास आणि डेबोरा एल. बुर, ओहायो स्टेट युनिव्हर्सिटी, बेरोलो एस, स्टेनस्टर, अमीक बीसी, वेल्स आरपी (2012). मोबाईल हाताने आयोजित संप्रेषण साधने वापरण्याचे मूल्यांकन करण्यासाठी दोन पद्धतींची तुलना. मोजण्याचे वर्तन कार्यवाही. http://www.measuringbehavior-org/files/2012/prroceedingsPDF%website%/General%20Sessions/Measuring%20Human&Computer%20Interactions/Berolo_et_al_MB2012-pdf वरून पुनर्प्राप्त केले.
- 6) ब्रेन कोट, जुलै 2016: http://www.brainyquote.com/quotes/authors/a/alexander_the_great.html वरून पुनर्प्राप्त केले.
- 7) इपेन सी., कुमार बी., भाट के.ए. (2010). स्मार्टफोन वापरकर्त्यांमधील संचयी आघात डियाओडरचा प्रसार. जर्नल ऑफ मस्क्यूलोस्केलेटल. जागतिक वैज्ञानिक, <http://www.worldscientific.com/doi/abs/10-1142/S0218957710002545> वरून पुनर्प्राप्त केले.
- 8) ई-बुक फ्रेंडली (2016). 50 सर्वात लोकप्रिय तंत्रज्ञान कोट्स. <http://ebookfriendly.com/best&technology&quotes/> वरून पुनर्प्राप्त केले.
- 9) एलिझाबेथ लादेनसन (2016). माझा द्वेष करून नका कारण माझ्याजवळ स्मार्टफोन नाही. द डेली बीस्ट, <http://www.thedailybeast.com/articles/2015/09/07/don&t&hate&me&because&i&don&t&have&a&cellphone.html> वरून पुनर्प्राप्त केले.
- 10) गॅब्रिएल क्रॅक्स (2014, मार्च 28). स्मार्टफोनचा वापर 4 कार अपघातात 1 टक्का कारणीभूत ठरू शकतो. यू.एस. आज, <http://www.usatoday.com/story/money/cars/2014/03/28/cellphone&use&1&in&4&car&crashes/7018505/> वरून पुनर्प्राप्त केले.

